Sadik Idrizi Aljabak

GORA
DALjEČNA I SAMA

Sadik Idrizi Aljabak

Gora - dalječna i sama

Prizren, 2019

Sadik Idrizi Aljabak
Gora - daljećna i sama

Izdavač
UTILIS, Prizren

Recenzent
Alija Džogović

Teehnička obrada
Amir Jakupi

Štampa

LEGENDA ZA GORA

Ima jena stara legenda za Gora od vreme koga ljuđi ište ne zn'lje da pišujet. Legenda som ga čuf mlogo puta, ama som ga zapišaf pred trijeset godine, dur ne sme bilje svesne kakve planoji ni krojet. Ište sme bilje „ljesne“ ot ke um i sme moglje da poverujeme vo mamenice što kažualje za kornoji naše. Medo Goranin mlogo puta mi zborif da „bereme um vo glava deka rabota ne ni čini, na hubavo ne će iljeze, a može i skupo da ne košta“.

Bilo vreme koga pokraj nas hodalje nekuje čudne ljuđi, šo podocna zaigralje crno oro. Bilo vreme ka umiraf komunizam i panuaf Berlinski zid. Bilo vreme vo kuje zaginalje stare hubajne, a nove ne moglje da najdet mesto svuje. Bila nebidnica.

Legenda za Gora som ga čuf rano vo mlados, dur ne som hodaf po putišta od sonoji. Som ga čuf od komšija Mehmeda Mućina, koj zn'f jen kup legende i prikažne od „turski vakat”. Ište toga mi se činilo da je legenda mlogo postara i da ništo nema so tija vreme.

Mehmed Mućin od svi najhubavo kažuaf za Jusufa i Džemilja, za Ilinka divojka, puaf za Bećir-kapetana i druge naše junaci. Redif take da se činilo

kakva da bif sam na svakuje mesto za kuje zborif i puaf.

Legenda šo som čuf i zapišaf mlogo godine podocna, vake kažuje:

„Koga Hubavi Sajbija prajf dunja i deljif svet, Gori i zapanalo lošo mesto, među derina i visoke planine, kede zima traje po šes meseci i pojće. Za tija Gora bila tužna i na gajlje goljemo. Sajbija ga vide zabrotana, pa i reče:

– Šo ti je, šo si take nevesela?

– Sajbijence Božence, kako da budem rahat i da se radujem, sama som na kraj dunja, koj će me saka vakva!?

Sajbiji se nažalji, pa i veti:

– Ne bidi tužna, će ti pratim jene ljuđi šo će ti se radujet ka nikoj šo ne se raduje. Će bidet tužne i veselje za tebe. Tužne ka će te ostavaje, a veselje ka će ti se vraćaje.

I take bilo. Vo Gora dojdoha ljuđi so vekoji šo i se radujet i želaje za nja ka nikoj na ovaja dunja."

Ovaja kniga je za Gora, za pišanica nejzina. Ovja se samo fragmenti. Mlogo pojće ostanalo skrijeno vo duše rasfrljane od pusta Anadolija do studena Skandinavija, od goljema Rusija do dalječna Amerika. Svakua s'vza njihna je jena knjiga za Gora.

JUSUF I DŽEMILJA

Poslje 1999. godina, ka se puštila granica so Albanija, som učinif nijet da idem vo Šištejec, goljemo gorsko selo od drugata strana. Mi ostanaf merak da idem i viđim vo pesma ispuane „šišteječke grobišta", da potražim grop Džemiljin. Doktur od selo mi kaža da mu bila stara majka i da je vnuk Džemiljin.

Som videf siromaštija, ama i ljuđi so goljemo srce i duša, ljuđi što zn'jet da se radujet. Som videf ogradene grobišta i mlogo stare nišani, izglavnici. Grob Džemiljin go fatila trava, na nišan ostanala samo godina ka umrela - 1936.

Nišan Jusuov nesom našof, ni tuje a ni vo Kruševo kede bif roden. Som prašuaf postare da mi kažet nešto za njego, ama nikoj ne zn'f kako završif i ke mu je grop. Svi mi zborilje da imaje čujeno da ostanaf daljeko od memljećet i Gora, negde vo pusta Anadolija. Sve što zn'lje bilo mahalo ke živuaf, kuje i deneska nosi njegovo ime – Hadžijinci.

***

Jusuf i Džemilja se rodene pred skoro dva veka vo Kruševo. Sve im bilo hubavo vo život i ništo ne bi vljezlo vo pesma da ne se izmešala mati Jusuova. Nejzi mlogo i zasmetalo zaš mlada i pristala

mlanesta „šari ruke“ i „veđi udara“, zaš često iljiza na porta Jusuf ka iduje na pazar vo Prizren. Ne mogla da istrpi, za na tija bilje goljeme grehoji.

Jen den go vikna Jusufa vo odaja svua i so kletva materina zatraži da ga turi Džemilja:

– Sinko, ona neje za tebe. Turi ga, neka ne hulji kuća naša. Ti imaš ime golemo, ti si hadžija.

– Ama, majko, ja ne i som našof mahana.

– Ti ništo i ne viđiš, ti si oćoraef, um ti go zela. Džemilja nema mesto vo kuća naša, ne sluša nikogo, nema nikakovf terbijet.

Jusuf bi učinif sve vo život, samo materi ne mogof da vrati. So „teško srce“ posluša matere i ga tura Džemilja.

„Da lji ste čulje razbralje
šo bilo čudo goljemo
vo tija selo Kruševo?
Se beret hodže, hadžije
i Džemiljina akraba,
Džemilja će ga turaje.“

Mlogo brgo vide da naprajf greška, ama vo vakve rabote nema ispravane. Ne mogof sebe da sobere i olječi rane; sosve zaginaf i se skršif. Ne idaf više na pazar, so matere sve poretko zborif. So

nedelje ne sljizaf na čaršija, a vo džamija idaf samo za džuma, sve druge namazi klanjaf doma. Često se prašuaf a mu je namaz primen, deka mlogo se zanesuje, pa mu trebe vreme da se sobere i povrati.

Sveđere bif goljem vernik, imaf šube i se prašuaf da ne iljezof od vera. Duri otišof du čujenogo imama vo Resteljica, da potraži um. I on mu davaf gajret:

- Sve ovja će projde, dosega si bif za urnek svim. Alah ne stava na proba da viđi koljko sme jake vo teške vremena.

Ništo ne mu pomognalo, i ponatamo ostanaf izbrkan i izmešan.

Od inajet, belki i od goljema ljutina, Džemilja ne sedi vo roda. Ne prošlje ni šes nedelje, se premužuje vo Šištejec.

Džemiljina druga svadba ne ličila na naše običaji i veseljina. Ne bila svadba ka druge, tuko nešto što se viđuje jenoš vo sto godine.

Du toga turenice vo Gora se mužilje na povnoć, nikoj da ne čuje i da ne viđi. Skrišum ge istpraćalje nekoljko žene, najčesto tetke. Selo bi čulo mlogo podocna, haber se širif so šepot.

Po Džemilja se dignaf cef Šištejec. Svi svatoji na konji, so puške i altipatlaci. I muzika bila bučna i jaka – dve ralje svirlje i tupani.

Kruševo, ka vo kazan i skoro pod zemna, ječi od tupani i pucanje. Svatoji se spuštaje od Mlake i Bela zemna, preko drven mos vljizaje na Pesok. Takof kalabalak selo ne videlo.

Vo kuća Jusuova kakva se čuva dženaze. On, skršen od boljka, zatvora vrate i pendžeri da ne čuje jeka i da ne viđi Džemiljine svatoji. Saka da bide jak, da pobedi samogo sebe, ama nikako ne može. Najz'đno, čini nijet i on da trgne i da isprati Džemilja. Zamoljuje sestra Raza da mu osedla konja Dorija. Sestra go k'vne i molji da ne napraji čudo, da ne bruka sebe i familija:

– Brate, nemoj da ni se smije Gora!

– Sestro, nemoj da se mešaš vo muške rabote, osedlaj kona i ne zbori nišćo!

Sestra, na kua Jusuf vo život ne podignaf glas, bez laf go posluša. Jusuf trgina po svatoji i ge stigina više Pirove njive.

Goljema drama se naprajla bljizu šišteječke grobišta. Tuje Jusuf sobraf kuvet da zastane svatoji, ište jenoš da ga viđi Džemilja i zatraži alaf. Ka mu dalje izin, ga zamoljif da podigne duak, da ga daruje so dukati kupene za na.

„Ej, mori, bela Džemiljo,
podigni duak ot čelo,

još jen put da se viđime,
ja da ti dajem daroji
i halaf da se učinime,
eto ti nosim, džanam, amanet,
amanet – kapa so dukati,
zemi i džerdan nareden,
za druga ovja ne ljiči."
„Oj, more, Jusuf-hadžija,
ne digam duak ot čelo,
ot tebe imam havalje."
Zamalje Jusuf, premalje,
na šišteječke grobišta.

Samo goljeme ljuđi, a Jusuf-hadžija bif takof, možet da naprajet nešto vake i da zastanet tuđe svatoji. Beljki među nji se našof nekoj što vo Jusuova boljka prepoznaf sebe i ne ostajf da se napraj pogoljema mešantija i da „pane krf".

Ke šišteječke grobišta bilo nešto goljemo, poteško i od mreška, nešto što će ostane da se kažuje i da se puje kroz vekoji.

Navredena Džemilja go odbiva Jusufa. On premaljuje i panuje pod šišteječke ornice, sosve skršen i zaginat, bez kuvet bilo što da učini vo život. Ostava majka i kuća, bega od Gora i iduje madžir vo Tursko. Stigina duri vo dalječna

Anadolija. Tamo, veljet, završif svuje muke i svoj težok život.

***

Poslje mlogo godine, take se zbori vo selo, nekoj ofčar zimuaf so stoka vo Tursko. Kažuaf da go videf Jusufa ka starca so bela brada. Ofčarot, tamo vo Anadolija, puaf pesma za Jusufa i Džemilja a on go čuf i go zamoljif jošte jenput da mu ga ispuje. Ofčar puaf a starec slušaf i želaf ka dete. Od džep izvadif dukat: „Zemi, zemi, ovja je pesma za mene, ovja je mua pesma.“ Ofčar otišof po krdar, a Jusuf zaginaf ka senka. Veljet se preseljif vo pesma.

***

Vo šišteječke grobišta, na gorna strana, ima jeno tuljbe. Nekoj od ista familija svakoj akšam tamo palji sveća. Preko noć nikoj ne se približuje. Ljuđi zboret, tuje se nahođaje i se stavaje Jusuf i Džemilja. Ište kažujet, take će ostane sve do Kijametski den.

PERSIJSKI ĆILIM

Nana rahmetlija ni kažuala da svekor Idriz i rabotaf vo Vrbnica, Bugarsko. Na karta som go tražif mestovo, ama džabe, eli je malovo pa go nema, eli vo vreme komunističko mu menalje ime.

Starbabo Idriz bif ortak so nekujego Murata od Rapča. Imalje dućanče ke što prodavalje boza i saljep; jeden prajf roba a drugujet, so đugumi vo ruke, iduaf po sokaci i prodavaf.

Jenoš na godina, negde vo proljeć, doiđalje doma vo Gora i ostanualje po dve-tri nedelje. Tija denoji kuća bi oživela a deca od rados bi ripalje do nebo. Im došof babo, šo ne go videlje odamno a za kogo nana im zborila cela godina.

Denoji gurbetčiske za čas minujet, ka rosa. Takof je život, sve ubave denoji brgo umirajet, a loše se vlječet ka konopci i kraj ne im se viđi.

Ka se vraćaf nazać, starbabo stanuaf rano, mlogo pred da iljeze s'nce. Sabah klanjaf na put nake Brod, blizu Šikovo korito. So Murata se s'stavalje na Muridža, više Brod. Od tuje faćalje put nagore preko planina do Tetovo i, natamo, za Bugarsko.

Jena godina starbabo od Sofija donesof ćilim persijski. Svi go gljedalje i se čudilje na pristafština,

se prašualje kako mogof da go nosi na hrbet preko planina.

Starbabo Idriz umref 1901. ili 1902. od nekoj težok boljes, kolera ili goljeme boginje. Tija godine vo selo imalo i po nekoljko mreške na den. Mlozina se zakopane vo bašče, nemalo jake i zdrave muži da noset tabuti do grobišta. Duri i žene, što neje vo islamska tradicija, nosilje dženazina.

I babo Omer iduaf vo Bugarsko, sve dur ne propanala Turska 1912. godina. Jedva spasif glava i stignaf do selo. Bilje najteške godine vo naša istorija; udrif glađ, siromaštija, haramije. Nekuje izginalje od askeri, druge od haramije, mlozina trgnalje madžir vo dalječna Turska. Gorske sela opustelje i se ispraznilje, a kuće, sokaci i avlije fatilje pajačina i trava. Samo vo jena zima babo Omer osomnaese puta prošof preko planina po žito vo Tetovo i Gostivar. Samo tri puta donesof po nekua oka. Pojće puta, blizu Šutmansko jezero eli pod Vraca, ge obralje haramije, duri i haljišta im zimalje.

***

Na dve nedelje pred Đurđevden, vo proljeć 1919. godina, haramije od Ljuma udrilje na kuća Abidin-ćajina od Kruševo. Branejeći toprak i sttoka, izginalje Abidinove sinoji Esat i Alija. Obadvajca bilje mlade,

jeden samo šo se oženif, drugujet imaf dejka izvadena. Abidinov sin Hasan, kačak na glas, od busija utepaf nekoljko haramije. Ćerka njegova, Fatma, toga bila sabija. Koljepka ke spala ga pogodilje so sačme, ama na sreća dejče ostanalo nepovredeno. Sega je najstara žena vo selo.

***

Kako bi naranif familija, babo prodaf sve od kuća: s'doji, postelja i zlato. Nana dala sve što imala skrijeno i šo čuvala ze hubave i za loše denoji. Na red došof i persijski ćilim, hedija od babo Idriza, nešto šo se čuvalo i merilo so retke musafi vo kuća.

Vo vreme na Prvo muharebe, bulgarska vojska stajla granica i naprajla karaula pod Vraca. Den koga babo Omer trgnaf da prodade ćilim, so njego bila pogoljema grupa seljani. Svi imalje po nešto za prodavanje.

Bilo rano proljeć i sneg se prošarif niz planina. Natamo izbegnalje bulgarska patrola i nekako stignalje do Tetovo. Prodalje mal i zelje po dvaeset oka žito. Babetu za ćilim mu davalje petnaeset, ama on ne go davaf, tražif dvaeset. Drugari mu reklje će mu dadet po jena oka od svuje žito, samo pred noć da projdet planina. Babo ne popuštaf, so ćilim trgnaf nazać.

Na put zadoma, im iljezla patrola i svi ge zatvorilje vo karaula. Jenomu vojniku vo oči mu zapanaf ćilim, pa im rekof da će ge pušti ako mu go dadet. Babo go odbif, što go naljutilo vojnika. Ge stajlje vo jen magacin za tutum blizu Tetovo. Tuje ge ostajlje šes dena. Vo selo misljilje da se utepane i veće ge prežaljilje.

Negde vo planina, blizu Mavra, od busija im zapucalje haramije. Namesto se utepane Zenun Abazov i Arif Žaguljin, a dvajca bilje ranete. Drugete dvajca, od kuje jeden bif babo Omer, na ćilim so muke do selo ge nosilje ranete. Toga babo Omer videf da mu je ćilim koben i da ne mu nosi nekua sreća.

***

Svakua godina vo mesec jun mlade iljizaje vo planina. Se šetaje i beret cvećinja. Na Mavra, pokraj češma, se viđet dva mezara. Jeden je so nišan i na njego je ime Arif Žagulj. Pod ime pišuje da hajret go naprajla sestra njegova. Vo naš kraj ima i druge hajreti naprajene od sestre. Sestrina tuga i boljka za brata kraj nemaje.

***

Jul 2002. Vo selo jope svadba ka nekoga. Mi se približuje Harun. Pojće od četirijese godine so familija živuje vo Tursko. So njego ište jeden čujek so kamera. Harun mi velji da je vnuk Arif Žaguljin i da ne zbori našinski. I dodava da došlje da viđet mezari i mesto ke im bila kuća.

„Vije ne zn'te kako ni je tamo, koljko često vo son viđujeme ovja plajne i izvori", velji Harun. A vnuk Žaguljin so kamera vljiza vo sokak ke im bila kuća babova, od kua ostanale samo zidine, trnje i koprive.

***

Avgust 2017. Vo selo se dovršuje nova džamija. Vnuk Žaguljin od Stambof pratif keramika za mihrab. I sam došof da viđi selo i da zijareti grop babof.

So jeno dete od selo trgnaf vo planina, preko Brod. Misljif da se skači do gore na „žičara", ama toja den ne rabotala, pa otišlje peške.

Mi zvoni teljefon. Dete od selo i vnuk Žaguljin me prašujet kede je grop, ne možet da go najdet. Im kažujem da je na triese metara pod izvor. Jope me vikaje i veljet da go našlje, ama kamnoj se rasfrljane na sve strane. Tražejeći zlato, nekoj prekopaf grop.

Navečer so vnuka Žaguljinogo pijeme kave. Mi kažuje, mlogo teško mu panalo ka videf raskopan grop babof. Velji, će dojde nagodina da go prefrlji vo selo i, poslje sto godine, da mu klanja dženaze.

SENKA

Nani rahmetliji Allah i puštif vek, umrela vo 103. godina. Bila goljema vernica i, za tija vreme, mlogo učena žena. Često ni zborila: „Nekoga će me tražite, ama docna će vi bide.“ Deneska, dvaese godine poslje, viđime koljko bila vo pravo i šo sme izgubilje.

Ka pišujem za naša istorija, pred oči mi iljiza nanina odaja so star sahat na zid šo merif vreme *a la turka* i so knige na musandra. Ga viđim nana senata vo goljema pljetena fotelja, eli zavrtena nake K'blje. Do kraj život bila uredena i čista, bila prava vernica i svim vo um ni ostanala.

Nana ne učila za vera, ama i svejeno ni zborila da ne zabrajme kuje sme i kede se sve naše idane. Poslje 1912. godina cela familija i ošla vo Tursko: dve sestre (brata nemala), amidža Muso so deca, dajdžoi i druga rodbina.

Pred da propane Turska, četvorica dajdžoji i živualje vo Prištino i Skopje. Se dičila so nji; često spominala da bilje vo turski asker i da bilje mlogo „zengilj“. Ka dejče od desetina godine dve nedelje bila na gosti ke dajdžoji. Toga prf put janala na

pampur od Ferizović do Prištino. Tamo strela svua vrsnica Senka, najmlada ćerka dajdžo-Isakova.

Podocna, vo muharebe, izgubila svakoj trag od dajdžoji. Čula samo da je Isak utepan na Čanakalje, rano vo proljeć 1915. godina. Tuje panalje mlogo naše ljuđi branejeći Turska, napanata od sve strane da ga baterisaje. Tuje ostajlje mlade životi i za ni zboret nišani. Po gorske sela ostanalje majke i dovice, so godine čekajeći sinoji i muži. Majke-kukajce do kraj život bilje na umot sinoji će im se vratet. Nikoj ne se vratif.

***

Pred Prvo muharebe Zlipotok bif goljemo selo. Vo jen popis od 1913. godina selo imalo 914 duše, a osom godine podocna, 1921. godina, samo 264. Se zbori, poslje Čanakalje vo selo ostanalje sedomdese dovice.

Vo proljeć 2003. godina jena grupa mladi od Gora, najpojće od Zlipotok, zijaretilje mezarluci na Galipolje i Čanakalje. Poslje devedese godine otišlje da se poklonet i izučet fatiha za naše šehidi.

***

Vo tija vreme Senki i zaginalje trag. Babo ka i umref, braća ga dalje vo nekua familija ka izmećarka. Vo nova kuća i bilo hubavo, ga primilje

ka dete svuje. Od tuje ga omužilje na jug, na granica so Sirija. Vo teške godine, svi ga zabrajlje.

Nana ga spominala često i svakogo koj došof od Tursko prašuala da ne ga našlje. Bila ljuta na braća Senkine, sve i se činilo da zabrajlje na sestra, belki preseklje umot da je živa.

Vo ljeto 1974. godina me pratila vo Eskišehir da najdem i zamoljim braća da se učinet žive i najdet sestra. Nani sve i se činilo da ne ga tražet koljko trebe i da misljet samo kako da preživet.

Pred akšam som stignaf vo Eskišehir, mlogo ubaf grad na azijska strana. Som našof rodbina, ama problem bif jezik. Samo postare zadržalje po nekoj laf našinski. Nekako som razbraf da braća so godine učinilje sve da ga najdet, ama jope ništo ne naprajlje.

Nagodina, svi ka preseklje um, Senka se javila i našla svua rodbina. Ka čula nana, ni davala pare ka za Bajram. Bila mlogo rada i so denoji zborila: „Eto, a vi som rekla Senka je živa!?"

A Senka kažuala, muž nejzin prošof cela Turska da i najde familija. Isto rabotalje i deca nejzine, kuje bilje ka drva bez kornoji. Senka im davala gajret i celo vreme zborila da ima rodbina i da neje Jermenka, ka šo ga vikaf često muž.

***

Samo vo dva dena 1917. godina od Kruševo madžir se dignalje sedomdese familije. Selo se ispraznilo i opustelo. Komšija Hazir Duroski mi kažuaf da imaf deset godine ka ispraćalje madžiri do Stratorje. Tuje z'đen put videf sestra. Dur umref, knige sestrine čuvaf ka ajmalije. Ne dočekaf da ga viđi.

***

Podima (Jalikej) je selo na Crno more ke živuala Senka so familija prve nekoljko godine. Vo ovja selo stignalje mlogo naše, najpojće od Kruševo, Šištejec i Resteljica. Od Podima vo muharebe otišof i Senkin babo Isak. Zapamtila samo more i malova džamija vo sredselo.

Otka našla familija, Senka ga doneslje vo Jalikej. Celo selo se sobralo pred džamija da ga prečeka. Ka iljezla od auto, zaželala i rekla: „Ovaja džamija ga prajf i babo moj."

***

Z'đen madžir za Tursko bif od 1956. do 1961. godina, vo vreme Rankovićevo. Toga od Kruševo je oterana goljema familija Eštrefa Gazija, sina mula Arifovogo. Malo vreme zastanalje vo Tetovo, pa od tuje za Tursko.

Stignalje vo Podima (Jalikej), selo vo kuje mlogo godine porano im došof brat Emin.

I deneska ovaja familija živi vo Jalikej. Mlogo retko posetujet star kraj.

„Babo moj ima pojće od osomdese godine, polojna život mu prošof vo Gora a polojma vo Tursko. Tamo je samo so trup, a duša mu ostanala vo Gora", kažuje najmlada ćerka Ibrahimova. Otec ga pratif vo memljećet.

„Mi kažaf na kuje češme da pijem voda, du kuje nive i livade da se rašetam. Babo ka bif vo Gora, ne videf Velija, drugara od planina, pa mi rekof da go slikam oblječen vo našinsko. Vo kuća naša nema drug muhabet, samo za Gora se zbori. I svaki put babo će se ražela. Dur bif pomlad, mogof nekako, ama sega nikako ne prestanuje. Od njego ne možeme da puštime pesma naša."

***

Pred nekoljko dena vo selo stigna haber, umref Ibrahim. So meseci ležaf boljen vo stara kuća pri Crno more. Z'đne lafoji mu bilje: „Beljki na Taja dunja će se vratim vo Gora, dalječna i sama. A ako tamo nema Gora, pohubavo da ne umrem".

***

A daljeko vo Gora, nana sve pojće se navenuje, ama ište pet puta na den zake K'blje se zavrćava.

Sto ge nasipala. Taja godina vnuka i se rodila. Ime i dalje Senka. A mogof nekoj nani da isabi ćejf?!

JAVORI

Vo novembar 1912. godina vo Gora vljiza srpska vojska. Vo septembar 1913. godina bilje goljeme borbe blizu blizu Vraništa. I vo srpske izveštaji pišuje deka *„ke Vraništa besno udaraje Ljumjani, Maćani i Vraništani, ama srpska vojska ge vraća"*.

Preplašen insan čeka šo će donese svakoj den, čulje da vojska po sela utepuje poznate ljuđi, da zaplaši insan. Najgoljeme zločini bilje vo Ljuma, kede se zapaljene nekoljko albanske sela i utepane stotine ljuđi. I vo gorske sela bilo nekoljko masakri.

Vo Kruševo, ke Mlake, streljane se devet duše od familija mola-Arifova. Sem hadži-Ibrahima, ište „osom duše, od kuje tri žene i jena sabija od godina, dve dejčića od četiri i jeno od šes godine, bezdušno se utepane od soldateska".

Vo Brod, na Zdražejec, izvršen je masakar i bez kabajet se ubijene desetina seljani. Poznate se imena od petina: Ferat Keče, Idriz Pačka, Adem Čučulj, Magmut Mido i Ibiš Adžija.

Zločini imalo i vo druge sela - vo Vraništa, Radeša, Globočica. Vo Vraništa se ubijene Hadži Ridvan i sin njegov Hadži Arif, mola Sezair i Hasan od Dikance. Svi se zakopane vo dva mezara na

mesto Kika. Vo Globočica, ke Karpa, ubijen je i tuje zakopan sefski imam i muderis mola-Kahriman. Vo Dikance, na mesto Rača njive, ubijen je Rahman Bećir.

Ama najgoljem zločin vo cela Gora naprajen je vo Restelica. I deneska na mesto Javori, na put nake Zlipotok, se viđet groboji. Tuje vo septembar 1913. godine je izvršen goljem zločin nad insan bez kabajet.

Vojska od sefske prvaci Rušit Čauša i Usen Rušćeta zatražila petnaese imena za likvidacija. Ako tija ne učinet, oni će bidet prve, a po nji i celo selo. Vo kuća Usenova se našlje ovja dvajca, a skrijen na tavan, ka dete, ge slušaf Mevljan Turan. Sve šo čuf, podocna kažuaf ženi Džemilji, kua ostajla da se pamti do deneska:

– Što da činime, ako ne odbereme ljuđi, celo selo će nosime na šija – rekof Rušit.

– Ne znam što da rabotame. Ka da raželame nečije deca, kako da nosime na duša jetimi – vratif Usen.

– Ne znam što je najubvo da spasime selo. Ja ovja ne možem da izdržim – bif tvrd Rušit.

– Ja nikogo ne odredujem, pa što saka neka bide – završif Usen.

Ljuđi se zimane od njive i donesene na Sredsela, ne zn'jeći šo ge čeka. Tujeka vojnici im vrzalje ruke i ge poteralje nake Javori, kede se streljane, bez greška i kabajet. Sobrane se ljuđi odoko, samo da se zaplašet druge i da zn'jet šo može da im bide ponatamo.

Utepane se trinaese duše, ama poznate se samo ovja imena: Muhamed Hodža, Alija Hodža, Arif Hodža (svi trojca Koljošoske), Rahman Ese, Rahman Bazda, Arif Bazda, Mustafa Bajro i Maksut Šiko. Masakar preživelje Ragip Ese (nekako izbegaf i spasif glava), Ćamilj efendija, Rizvan Balje, Vejsel Bazda i belki ište nekoj, šo ostanalje ka šaiti da kažujet za zločin. Nekuje šo preživelje, kažualje da vojski davalje i zlato, ama jope ništo ne pmognalo.

Mola Vejselj bif pogoden i zatražif voda. Go čuf srpski vojnik, se vratif i so sablja mu odsekof nos i oči. Dočekaf staros i so stap vo ruke pet puta na den idaf od kuća do džamija. Bif mujezin. Bif i ostanaf za ibret, da ne se zabraj jeden strašen zločin.

***

Vo avgust 2003. godina, so drugari sme posetilje Žirovnica, torbeško selo pod Korab, vo Makedonija. Goljemo i mlogo uredeno muslimansko selo. Okolo šadrvan, pred džamija, zborime so džematlije za vreme

segašno i nekogašno. Jeden postar amidža so fes na glava, ka razbra od kede sme, ni kaža ište ka dete, vo vreme kraljovo, rabortaf so majstori po gorske sela, najpojće vo Restelica. Od ljuđi šo zapamtif prvo spomina mola-Vejselja, i kažuje take sljep pet puta na den se kačif na minare da uči ezan. „Do kraj život će mi ostane vo um lika Vejseljova", završuje amidža so fes od Žirovnica.

***

Na mesto ke se utepane prva stignala Ajša, majka Alijina. So Kur'an vo ruke, na skut zima sina i brata i im izučuje Jasin. So godine se zborilo za snaga nejzina.

Svi utepane zakopane se na mesto šo se vika Bubalina rupa. Na proljeć, na mesto ke panaf krf, Adem Koljošoski zasadif javori. Deneska se visoke drva, goljem se hajret i opomena. Mesto Javori za Restelica ima vrednos i simbolika. Neje samo toponim, tuko i nišan da se za toprak platilo so životi.

Blizu Javori je češma i Begzin grob. Begzada, vo nekuje drugo vreme, izgubila šes sinoji i muža. Svaki den idala na groboji da izuči dove i da se nažela. Jen den i sama puknala i ostanala gore, na zlipotočki put, blizu denešne Javori.

Svakoj proljeć, od javori se čuje kukajca. Dohiđa da najavi tuga i ostaj boljke, da majke okahari i dejkem preseče um. Jen vek dohiđaje crne piljića, kobet nebidnica i ni se špotaje na pišanica od kua ne možeme da pobegneme.

I naš pesnik, so koreni vo Restelica, ostajf goljema pesma za Javori:

Putniku, umoren namerniku,
šo gaziš toprak dunjalučki,
ka će trgneš vo Barbula,
pokraj grob Begzadin,
seti se, da ne zabrajš mesto
i da gaziš zemna Sajbijina,
zemna od ljuđi umorene,
od kua samo hair vnikina.
Putniku umoren,
što često zabravaš putoji,
seti se i na nas,
jena fatiha ni prouči
da i tebe s'nce jenoš ogrije.

KARCULA PELJIVAN

Karcula bif goljem peljivan od Kruševo. I den deneska vo cela Gora živi legenda za njego. Majke jošte decam malovem zboret: „Ka će porasteš, da mi bideš ka Karcula". Pravo ime mu bilo Emin, ama svi go pamtet po šege šo mu ostanalo dur bif ište malof.

***

Vo tija vreme, pred kraj XIX vek, sve sela vo Gora imalje peljivani. Insan pamti i spomina Džapuna od Pakiša, Bećira od Radeša, Burčeta od Restelica i mlogo druge. Pred borba selo so meseci spremalo peljivana i se dičilo so njego.

Vo Restelica svakua godina na 26. avgust se prajla sefska svadba. Toja den imalo i po šijese mlaneste.

Celo selo bilo na noge. Sem stočari, šo ostanualje vo planina, svi bilje zafatene okolo svadba. Za toja den se klalo desetina grla krupna i sitna stoka. Na čestitanje dohiđaje prijatelji i rodbina od okolne sela.

Za svadba se vikane peljivani od Stambof, Skopje, Tetovo, Prizren... Sem peljivani, se prajet i trke so koni od cela nahija, duri od Opolje i Ljuma. Pobednik dobiva

vola. Najgoljemo selo vo Gora mora da se pokaže, sve mora da bide na mesto.

***

Za svakua borba Karcula se gotvif so nedelje. Stanuaf rano. Će klanja sabah i će ide pokraj reka da se „prijaća“ so vrbe. Vo selo počnalje da zboret da „mrdnaf od um” i da „ošof po tupani”.

Teško mu panalje lafoji šo mu poračaf Omer Burčo, peljivan na glas od Restelica: „Svakoj den jadem po jenogo brava, a tebe će te izedem ka jagnje.“

Karcula samo trajef i se spremaf za toja den. I selo trajelo i se gotvilo. A denoji brgo dohiđaje, samo nam ne ni se čini take. I mlado i staro iljezlo na ljedina pod selo. Žene so belje šamije gledaje od podaljeko, a muži se nabilje du peljivani. Borba počnala.

Peljivani vo crne „k'speti“, so maslo namažane, se ljuzgaje ka jegulje. Begaje jeden od drugogo, se meret. Burčo, izranet ka vof, cef se trese. Ćimbiljer koljko jag'nca izef cela zima i proljeć.

Karcula misljif samo jeno: ako pobedi će bide „baš” vo cela Gora. I drugo, mlogo teško mu panalje lafoji šo čuf od Burčeta. Bif ljut ka ris, šo mu davalo pogoljema sila.

I publika bila podeljena. Jeno vreme se zatepalje. Rabota ga umirilje čauši, hodže i postare ljuđi.

Bilo vreme pred kosa, vreme ka uzdiraje prve crešne. Bif vakat šo može da izmami i podigne čujeka. Bilje denoji od svadbe što ljičet na rosa, denoji šo počnujet od pladno i se pamtet do kraj život.

Borba se otegnala dva sahata. Peljivani se topilje na s'nce, publika vikala koljko mogla. Vo jen tar Karcula, star megdandžija, kljeknaf na koljeno, go fatif i go dignaf Burčeta na ramo. Bila pobeda i radost za jene, tuga za druge. Ka vo sve borbe, ka vo cef život insanski. So meseci se zborilo za ovja. Sve take do nekua nova borba i pobeda. A Karcula ge redif. Postanaf nadaljeko čujen.

Podocna go viknalje da ide vo dalječen Stambof. Bif prf peljivan vo cela Turska. Od vreme na vreme, vo selo bi stignaf nekoj haber za njego. Se zborilo da stignaf do sultana. (Za svi šo ošlje vo Stambof, se kažuje da stignalje do sultana.) Još se zborilo da bif goljem junak vo borbe so Rusa i da je ranet sedomnaese puta. Na kraj, panaf vo ruke ruske i go oneslje na pusto ostrvo na Crno more.

Dur ležaf vo hapsana, se setif na dalječna Gora, se setif na svuje roditelji i na gljedanica Asima, šo i daf laf da će se vrati. Nejzina sljika dur sipe voda

od češma na sredseleo, svejeno mu bila pred oči. Taja sljika bila so njego vo sve peljivanske borbe. So taja sljika redif pobede. Rešif, ako go puštet, odma će se vrati doma, vo svoj zabrajen memljećet. Vo hapsana go teknalo da junaštvo i ime goljemo trujet duša i da vo život imaje i positne rabote šo noset rados. Se setif i na stara majka, kua go moljila da ne ide i šo često mu zborila: „Od tamo nikoj ne se vratif."

Ka završilo muharebe, sam sultan tražif da go puštet. Take i bilo, pušten je vo zamena za nekoljko ruske oficiri.

Vo Stambof stignaf slab i neizranet. Bif gladen i jedva hodaf. Vljezof vo prva aščinica i poručif cef jemek. Toljko se prejaf da panaf i na mesto ostanaf mrtof. Barem vo selo i do njegove roditelji takof haber stignaf. Toga dejka njegova Asima presekla umot da će Emin održi amanet i laf daden.

I do deneska vo selo živi legenda i se zbori da take završif goljem Karcula.

***

Ka će se spomne Karcula, mene pred oči mi iljiza sljika od mlados. Som imaf petnaese elji šesnaese godine. Sme živualje vo jeno kosovsko gratče. Bif jesen i na

komšijina kuća dremet golubi. Vo dućan vljiza starče, prf komšija Turčin Sado.

– Bak, Gorče, bak!

Od pod palto vađa stara ž'fta gazeta. Samo dva ljista i goljem naslov: EMIN GORALI ŠAMPION. I nekoljko fotografije. Na jena Emin vo naše aljišta stare. Na druga, vo k´spet peljifanski, krupen ka planina. A ozdola: PARIS 19.. godina. Starec zima gazeta i iduje. Nesom mogof da viđim i razberem ište šo pišualo.

Ka som porasof, često som prašuaf stare vo selo da mi kažet nešto za Karcula. Zn'lje samo da bif goljem peljivan, najbaš vo cela Turska. I ništo pojće. Sve drugo ostanalo zavitkano, vo m'gla. Cela naša istorija je takva. Nejasna, vo legende i fragmenti.

JETIM

Husen Rogačinski imaf pomalo od deset godine koga, zajeno so babeta i matere, trgnalje madžir. Sega, 1984. godina, on je starec od osamdese godine. Poslje toljko godine prf put se vraća vo star kraj, vo svoj nezabrajen „memljećet". Dur ljeta aftobus kroz evropska Turska, od Stanbof nake Edrene, ka niz son mu se vraćaje i zaminujet sljike.

***

Ka se nabližif jesen, fatilje prve dožoji. Zaminalo ište jeno ljeto sušno i ostajlo prazne hambari. Celo selo se gotvilo na put. So denoji nikoj ništo ne zborif, ama vo vazduk se videlo nešto mlogo lošo. Samo tija šo otišlje madžir i ostajlje mrtve i žive, zn'jet taja težina i boljka. Druge samo možet da zamisljet koljko peče i utepuje dvojačka. Pa ište ako se spremanje za put odl'ži nekoljko dena elji nedelje, toga ne se izdržuje. Mlogo poljesno je ka se trgina na brzina i ka nema vreme za želane. Od sve najteško panuje da se odvojiš od mrtve i da parosaš grobišta pokraj put.

Tri godine bilje nerodne i zemna ne mogla sve da narani. Putoji nake Tetovo i Prizren ište

nesigurne. Ggranica, ne stajena ka šo trebe, nosila samo nesreća. Vojske dohiđaje i idujet, ostavaje samo groboji. Često udaraje i haramije. Ljuđi ne zn'jet kako i od kogo da se branet. So denoji raste strah i nemaština. Madžir se čini ka nešto najubavo da se iljeze od haos i spasi živa glava.

***

„A ima jošte nekoj živ? A će prepoznem nekogo? Belki Ameta, sme bilje komšije i drugari. Imaf sitne šarene oči bez klepalice. Belki jošte nekogo, ama kogo? Prošlo mnlgo vreme, skoro jen vek. Sve fatilo prašina. Madžiri živujet dva života. Ne, oni i ne živujet, oni samo dva puta umiraje", mislif Husen.

***

Toja den trgnala najgoljema grupa, skoro polojna selo. Tija šo bilje jošte „na dva uma" i ostanalje vo selo, ge praćalje do Stratorje. Tuje panalje s'vze, tuje mlogo sestre z'đen put videlje brata, tuje se odvojlje meraci. Madžirlije od tuje zaminalje za Tetovo i Prizren. Taja dvojačka svim vo um ostanala ovdeka, ama i tamo na Crno more.

Na skopska stanica goljem kalabalak. Se sobralje madžiri od sve strane: Sanžaklije, Arnauti, Rekanci,

Gorani, ponekoj od Župa i Podgor. Pampuri nasipane, tuga nema kraj. Svi idujet ka niz m'gla.

Najgoljema grupa od naše selo stignala na Crno more, blizu Čataldža. Tamo im panalo. Pred nji vo seloto živualje Grci, kuje izbegalje vo muharebe. Naše vljezle vo prazne kuće, mlogo pohubave ot što ostajlje vo Gora. Crkviče vo sredselo go naprajlje džamija.

Ni vo nof kraj ne im bilo poljesno. Glađ često im bif musafir, muharebe ište ne bilo završeno. Jen den ge viknalje, bajegi će prajet nekuje tefteri da im deljet žito. Poslje dozn'lje ge vikalje da ge zapišet za muharebe.

Sve zdrave i sposobne otišlje na Galipolje i Čanakale. Mlozina, nenaučene, izginalje ka jag'nca. Tija denoji svi bilje pišman šo ostajlje memljećet i svuje ugnjišta.

Majke i deca čekalje so godine da im se vratet najmilje. Malo koj se vratif. Ostanalje dovice, starci i majke okaharene.

***

„So majka svakoj den sme idalje na kraj selo i do akšam sme čekalje da ne se vrati babo. Bi sme se skačilje na karpa pri more od kua se viđi najdaljeko, duri do kraj Jalikej; so sahati sme čekalje i gljedalje

vo dalječina. Babo ne se vratif. Ne sme čulje kako završif.

Som razbraf da som ostanaf bez oca, jetim. Tija me mučilo kroz cef život. Jetimi brgo porastujet, oni nemaje mlados, ge mučet goljeme gajljina. Mlogo godine podocna, materi i dalje medalja za rahmetli babeta. Ja ne som sakaf ni da ga poljam. I vo školo, ka ni zborilje za muharebe, som mrzif učitelja šo me posetuje na oca.

Cef život som rabotaf vo šuma. Ćumur sme prajlje i sme go prodavalje vo Stambof. Nikoga ne som pečaljif da mi ostane da posetim star kraj. Ovja deca zaradilje i mi prajet hater. Mi reklje ke sakam da idem: na hadžilak eli vo Gora. Ja sam se odlučif za Gora, a na hadž, ako Allah dade zdravje, će idem podocna. Som prašaf i imama. I on mi rekof da je za mene hadž ako posetim svoj kraj.

Na Crno more vo son često som viđuaf izvor na ljivada pod Barbula. Som viđuaf i postara sestra, šo se vratila od Stratorje i više ne som ga videf. Nikoga ne i sme napišalje elj babo ne se vratif žif od muharebe. Take rekla mati, nejćela so boljka sestra da utepame."

***

Mi kažuaf amidža-Mustafa da nekuje naše, poslje trijese godine, prf put posetilje Gora. Mi rekof da mlozina došlje so iste gunčića i benebreci so kuje otišlje. Svi bilje, kažuaf amidža, na gajlje i bez ćejfi. I bilje poslabe njego ka šo ošlje.

***

Na tursko-bugarska granica goljem kalabalak i redoji od auta. Husen Rogačinski nakuso prekinuje „putujene vo vreme“ i naglas progovori:

„Sigurno će poznem nekogo. Ako ne poznem žive, mrtvem će izučim dova, i tija je za mua duša mlogo.“

ŠLJAKANICA (ŠAMAR)

Sulejman Toro bif ćiradžija i skoro svakoj den idaf vo Prizren, nosif roba za džandari. Iduaf so koni, sedom sahati natamo i isto toljko navamo, da narani žena i dve malove ćerkice, Hadžera i Fejzija. Bif mutikol čujek i retko zborif, se rodif so mahana – t'nkaf.

Bilo vrelo ljeto 1931. godina. Toja den Suljo so žena i dve ćerkice plastuaf seno vo Nurova ljivada. Nešto po ruček, na ljivada ke rabotaf navratilje dvajca džandari. Bilje na granica i se vraćalje vo selo. Dobro go poznavalje, često im nosif roba od Prizren. Ka ge zagljedaf, se setif da zabrajf da im kupi rakija od grad. Pomisljif rabota neće iljeze na dobro.

– Suljo, gde je rakija!? – počnaf da mu se dere jeden pijan džandar.

- Za-bo..., za-bo-ra-vio... sam – počnaf Suljo da t'nka.

Džandar se strčaf i go lupnaf toljko jako da mu ljetnalje mrsulji i krf od nos. Obadvajca počnalje da go tepaje so ruke i noge. Se branif koljko mogof, i dejčića pritrčalje da pomognet. Žena sedala nastrana, se plašila da ne i učinet nešto.

Ka misljilje da naplatilje i da mu se najalje na koske, džandari fatilje put, ostavajeći Sulejmana na sred ljivada. Toga došla i žena i, zajeno so dejčića, zelje da go frcaje so voda.

Sve ovja bilo vo vreme koga se niz selo šetaf džandar Savić, što klocaf svakogo koj nosif ravna kapa bela. Isti toja Savić teraf ljuđi od selo da idet da klanjaje džuma.

Ka povratif duša i malo došof vo sebe, Suljo ostava na ljivada vilje i grebulje i sljiza vo selo. Isti den, na akšam, telal vika Sulejman prodava kuća i celo imanje.

Brat njegof, vo tija vreme kmet sefski, go molji da ne prodava imanica, velji džandari bilje pijane i ne zn'lje šo rabotaje. Ništo ne pomognalo, Suljo se rešif – madžir i put vo dalječna Turska.

Za nekoljko dena prodaf sve što mogof, ama seljani nejćelje da kupujet od strah od džandari. Sobraf nešto stvari i, so žena i ćerkice, trgnaf na put vo temnina. Otišof trajeeći pred sabah i nikoga ne se vratif vo svoj kraj.

Poslje mlogo godine vo selo došla žena njegova i kažuala kako Suljeta nikoj ne može da go natera da poseti Gora.

Prve godine vo Tursko mlogo se napatilje, duri bilje i gladne. I tamo, na Crno more, vo son

često se plašif od džandari. Ka bi došof nekoj haber da se vo star memljećet živi hubavo, Suljo nikomu ne veruaf, samo kuso bi rekof: „Šućur da je take, ama dobro zn'm kako je."

Vo selo ostanalo goljemo poštujene za njego. Zapamten je ka siromašen „ćiradžija", ama jak karakter da so „ćutek" ne može da ostane i živi ovdeka. Da bif sam na ljivada, bi istrpif i pogoljem ćutek, ama vake, ne mogof žena i deca da polja vo oči. Ne mogof da ostane poslje tija šo mu bilo vo Nurova ljivada.

Jedino što mogof da napraj bilo da pobegne i nikoga ne se vrati vo svoj kraj. Mlogo godine podocna, ka omužif ćerke i pečalif nešto, žena go moljila da posetet žive i mrtve vo Gora. Samo kuso i rekof: „Ti idi, a mene me ostaj i ne mi otvoraj rane nezalečene."

Take i bilo. Žena posetila svua rodbina vo Gora, ama ka se vratila, mužu ne sakala ništo da kažuje. Samo rekla da mu brat halali sve i da žali šo ne trgnaf po njego.

***

Vo selo ište se zbori za Sulejmana. Takvo nešto možet da naprajet samo goljeme ljuđi, kakve deneska sve pomalo ge ima. Sulejman Toro bif ka retko koj vo Gora.

Na oči siten i mutikol, ama so goljemo srce. Zaslužif goljemo mesto vo naše pamtenje i istorija.

ČUJEK NA BELOGO KONJA

Mlogo puta som prašuaf amidža Mustafa da mi kaže nešto za oca mujego rahmetlija. Amidža sade bi manaf so ruka i kroz z'bi bi rekof: „Ostaj tija, bilo i prošlo." Sve me mučilo zaš amidža ne saka da zbori za oca. Jen den, ka som poporasof, me viknaf vo odaja njegova i mi kažaf nešto što će pamtim dur umrem.

***

„Vo proljeć, druga godina po muharebe, janat na belogo konja vo selo stignaf Ahmed Saćip. Vo vojnička uniforma, ište ne sljezen od konja, zatražif od starci pred džamija da mu kažet kuća Naimova. Svi ripnalje a Alija ćopo go onesof do kuća komšijina.

Isti den Ahmed se useljif vo kuća Naimova, a njemu mu naredif da ide vo stara opštinska zgrada. Badijava komšija kažuaf da mu se deca sitne i da je opštinska zgrada vlažna i svakua dakika može da pane. Z'đno, moraf da posluša i da napušti kuća svua.

Od toja den sme dobilje novogo komšija, čujeka na belogo konja. Se zborilo, od konja sljiza samo ka spije i ka pušta voda. Vake, na konja i jade i pije.

Prf den ka došof vo selo, rekof svakoj će plati skupo ako bide protif nof ućumat.

Oca tvujego ne sakaf so oči da go viđi. Često mu rečuaf da ne „filozofira" mlogo, deka sega ni trebet ljuđi od rabota a ne šo „soljet pamet". Socijalizam se praj so ruke a ne so zborenje, bila cela njegova filozofija.

Jenoš, vo vreme na otkup, tvoj babo teško se zakačif so komisija za merenje žito. Babo bif protif da se zima mustra od najhubave parcele. Na akšam, Ahmed go viknaf vo opština. Doma se vratif docna, poslje povnoć, skršen od ćutek i so udrenice po ljice i po mrša.

Mu som zborif da ne traži belja, da ne se stava so država i da šut so rogatogo ne može. Ništo ne mi rekof, samo odmahnaf so ruka i zavrtef glava. Bif mlad i ne mogof da se pomiri so nekuje rabote vo selo.

Vo proljeć 1951. godina som bif na „radna akcija", dva meseca vo Novi Beljigrad. Me viknalje so teljegrama, ne mi kažalje zašto. Na sve som pomisljif, samo ne na tija. Ofčari go našlje vo Izvori na vrba, sam sebe presudif. Na dženaze došof i Ahmed.

Tvua majka mi kažuala, dur som bif na akcija, vo opština go zimalje i po cef noć go čuvalje. Mlogo bif zabrotan i često me tražif, ne znaf šo da čini. Noća se razbuduaf i vo son viđuaf boš go trčaje belje konji niz žito uzdreno.

Nekoljko dena poslje dženaze, som otišof vo opština ke Ahmeda. Som go našof čukajeći nešto na mašina. Som začekaf malo, pa som go prašaf:

– Šo mi ste učinilje bratu?

Samo me poljaf. Jeno vreme trajef, poslje ripnaf na noge, udrif so šake na astal i počnaf da se dere:

– Mrš nadvor, bitango jena! Sakaš da kažeš ja da som go…!

Som iljezof. Mi bilo mlogo teško, ne som zn'f šo da rabotam. Vo koljepka si bif, som misljif šo će bide so tebe. Som se plašif da ne zatvorim kuća, koren da ne ni se usuši."

***

Ka završif amidža, vek vreme ne som mrdnaf od mesto, som ostanaf bez lafoji. Vo glava som sakaf da stvorim ljik babov, ama ne som mogof. Z'đno som prašaf amidža:

– Pa ubavo, a zn'š zaš se utepaf?

– Ne, i nikoj nikoga neće zn'je – mi rekof.

Od toga zaminalje mlogo godine. Kroz selo više ne proiđa čujek na belogo konja. A ni amidža Mustafa neje više so žive.

Ahmed Saćip se preselif vo grad. Jeno vreme živuaf sam, bez nikogo. Zef ište pojće da pije i po cef den čamif po kavina. Se faljif ka mlad da završif nekoj kurs za špijuni vo Beljigrad i da bif među deset najverne ljuđi Rankovićove. Sve do 1999. godina kažuaf nekoj papir so potpis njegof, činif da mu je tija privilegija. Podocna, zatrajef i ne zborif, beljki razbraf da može da ima problemi.

***

Poslje rat na Kosovo, vo selo došlje mlogo madžiri i emigranti idane vo Tursko i vo druge zemne na Zapad. Zaim četirijese godine živuje vo Brisel, pošto familija mu bila na crna lista ka „nepodobna“. Goljem muhabetčija, pamti i kažuje mlogo meseljina od tija vreme. Dur zborime na terasa od kave, so štake se približuje starec od preko osomdese godine i senuje na astal pri nas. Prašujem Zaima a go poznava, a ka reče ne, mu kaža da je Ahmed Saćip.

– A me poznavaš, o Ahmet? - go prašuje Zaim.

– Ne, a koj beše ti? - odgovori Ahmed.

– Ja som Zaim. Što ti trebeše da frljiš na mene? A zn'š da som imaf samo sedomnaese godine. Da mi si

pogodif, beljki bi mi si spasif od muke. A zn'š koj puca na čujeka? Tija šo nemaje um vo glava i šo ne zn'jet nešto drugo. A vije neste zn'lje ništo drugo, samo da tepate.

– A zn'š, Zaim, lani som sakaf i sebe duša da zemem, so ruke som fatif „gola žica", ama žif som ostanaf, osigurač puknaf.

– E more, Ahmet, tija neje isto. A se moljiš Sajbiji?

– Se moljim svaki den, i za Bajram idujem vo džamija – odgovora Ahmed.

– Malo je tija, Ahmet, malo! Koljko ste vije grešne i koljikaf zulum ste naprajlje insanu, trebete do kraj život da se moljite, ako sakate poljesno da idete od ovaja dunja.

***

Lani vo ljeto umref Ahmed, pošto pred tija se napif dobro. Popret sabah go našla policija pri kontejner za đubre. Dokturi reklje da umref i da se otruaf so alkohol.

Do grobišta go ispratilje samo nekoljko ljuđi. Otišof kakva i ne bif na ovaja dunja. Vo selo se zbori da živuaf ka kuče i da završif take.

***

A ja često misljim na oca i sve šo onesof so sebe vo grop. Ka viđujem belogo konja, um me nosi na babata rahmetljija i na sonoji njegove zastanate. Se setujem i na

svuje zaginato detinstvo, vo kuje ka senka mi se zakačilo ime jetim.

GRANICA

Život na granica je težok, so goljeme promene i, ne retko, mlogo opasen. Granica so Albanija stajena je 1923. godina, na mesto ke nikoga ne bila. Gori i bila takva pišanica. Nikoj za ništo ne ga prašaf, došlje nekuje ljuđi od Evropa i nacrtalje ljinije.

Vo loše vremena granica često se menuala, se stavala i se turala, a insan begaf i se seljif. Take bilo i za Drugo muharebe, ama i poslje z'đno na Kosovo.

Jenogo čujeka našego vo Crna Gora go prašaf komšija: „Pravite li kuće na točkovima?", šo bila aluzija da je život na granica takof da ti bidet kuferi zad vrata, da si gotof za beganje.

Poslje Rezolucija Informbiro 1948. godina, granica so Albanija bila sosve zatvorena. So zid do nebo Gora bila podeljena. Na obedve strane ostanalje razdvojene familije i rodbina. Više od četirijese godine ljuđi živualje so „bunar vo duša". Mlogo majke umrlje a da ne čulje i ne videlje deca svuje.

Tetka naša ga grabilje samo dva dena pred da se fati granica i ga oneslje vo jeno selo ke ne kuka petef. Se kažuje, so zor ga vljeklje; jen tar im

izbegala i se zaklještila za drvo. Moralje da idet po testere; zajeno so drvo ga oneslje do kuća. Svadba i prajlje bez tupani i bez rodbina.

***

Orčikle je malovo goransko selo vo Albanija. Se nahođa na brežno i kamenljivo mesto, kakve se sve naše sela na taja strana pod Koritnik. Kažujet vo ovja selo do pladno se zbori našinski a oduček albanski.

Karšija je albansko selo Lomje, kuje je baš na kamen, pod sam Galaič. Vo tursko vreme nekoj Lomjanin utepaf čujeka. Zaptije od Prizren jedva stignalje do selo i so zor go fatilje. Nekoj od zaptije rekof da go puštet i da ne go noset vo grad. Take i naprajlje.

Ka se vratilje vo grad, starešini mu kažalje da go fatilje, ama odma go puštilje, mesto vo kuje živuje neje pohubavo od zatvor. Vake, ka će mu projde kazna, beljki će ostane vo grad i namesto kazna će mu bide nagrada.

***

Mnlgo godine podocna, poslje 1990. godina i promena vo Albanija, Sejdija Dokle od Borje mi kažaf mlogo meseljina, šo ge zapišaf našinski vo svoj Dnevnik.

Kažuaf, prve godine poslje Rezolucija samo so pesma se razbiralje. Žene i dejke bi se skačilje na

ritka, blizu granica, i so pesma kažualje šo ima na druga strana: koj se oženif, koj umref, kogo zelje vo logor i drugo. Vojnici od obedve strane ne razbiralje ništo, pošto se pualo na goranski.

Vo Dnevnik zapišaf i meselje za jena Šefka, kua niz pesma „zborila" so dejke od Globočica. Ge prašala za konja šo i zaminaf granica, ama i za muža svujego, pečalbara vo Zagreb, šo ne go videla osom godine.

Albanske vojnici čulje pesma, ama ne ga razbralje. Tražilje od deca šo paslje stoka vo bljizina da im prevedet. Deca reklje da puala i prašala za konja, ama i za muža. Sirotica ga vrzalje, a poslje ga oneslje vo internacija.

Tetki naši so pesma i kažalje da i umrela mati. Komšije i prijatelji počnalje da dohiđaje na gajret. Ovja stignalo i do Sigurimi, albanska tajna policija, pa počnalje da ge prašujet: koj umref, koj im kažaf, kako razbralje?

Gljedalje nakako da izmamet, ama ne moglje, so godine nemaf nikakof haber od drugata strana. Z'đno, moralje da kažet, take da i tija bilo zastanato. Toga Sigurimi zabranjuje da se puje na pesto metara od granica. Od toga počina temnina šo traje skoro polojna vek. Mlozina umrelje a da ne videlje svuje.

Fuat Kare je osuden na deset godina robija samo zaš se promenif za Kurban-bajram. Ka mu reklje da ne poštuje Partija, on im rekof: „Ja som se rodif so ovaja ideja i ako treba so na i će umrem“. Umref vo 41. godina, vo zatvor Bališt na 1976. godina.

I Faik bifo osuden na osomnaese godine zaš slušaf pesme preko radio Skopje i Priština. Komšija go javif vo Sigurimi. Na sud im rekof zaš ne naprajlje radio koj faća samo Tirana. Ništo ne mu pomognalo. Najhubave godine mu prošlje vo nekoj logor bljizu Skadar.

I njego som go videf poslje 90-ta godina. Ostanaf bez familjija i tražif da mu pomognem da ide do Novi Saad, ke mu živila prijateljka od logor. Nesom čuf a ga našof, ama som čuf brgo da umref, ka šo umiraje ljuđi kuje, od tuđ kabajet, vo život imaje samo patenice i boljke. Takve ljuđi i ne živujet, oni samo harčet denoji

I meselje za „musafi” som go našof vo Sejdof Dnevnik. Ka je zabraneta vera vo Albanija 1967. godina, sve verske knige ge skrif vo sandak so duplo dno. Tuje ostanalje pojće od trijese godine. Knige se začuane i preživelje toja režim, ama više nemaf koj da ge čita. I Sejdo umref pre nekua kodina, ama ostajf dnevnik da bide šait za jeno vreme i eksperiment so ljuđi.

***

Sve ovja godine som bif so naše ljuđi vo Albanija. Često som se prašauf kakva im je rabota i šo se krije zad „linija". Za ni som napišaf i jen ciklus poezija. Som ge žaljif zaradi sudbina i totalitarizam vo koj bilje frljene bez kabajet.

Poslje 1999. godina som ošof vo sve sela naše tamo. Na svakoj korak som videf siromašlak, bunkeri i parole od vreme Enverovo. Som videf ljuđi što sakaf nekoj da im zeme duša, ama ne mogof.

Poslje sve poretko som iduaf tamo. Ponekoga od taja strana dohiđalje haramije, kralje stoka i seklje drva, pa mesto žalos mi se javila ljutina. Ne som mogof da verujem da ište ima tija. Toga som razbraf da, so zor instaliran „vulgaren ateizam", ostajf dl'boke tragoji ke ovja ljuđi. Ka će prifati ateizam bez nauka i zn'jene, čujek je samo nenasipana praznina.

I Nazif Dokle, goljem čujek od drugata strana granica, mi zborif često za tija vreme i za „godine šo ge izelje skačkaljeni". Jenoš mi rekof više ne se čudi na tija vreme, tuko ka mogof on da veruje da živuje vo najhubaf sistem na dunja. Vo jena kniga od 1992. godina mi napišaf: „Samo tija šo živilje vo albanski zatvor, može da zn'jet šo te nahođalo ako tražiš da zn'š i da viđiš nešto prosijano na često cenzurno sito."

Insanske iluzije i hulafštine ne zaminujet nikoga. Samo se ponovujet i se javujet vo nijanse.

NIŠAN-PLOČA

Mljike je mlogo pitomo mesto i, veljet, jeno od najhubave sela vo Gora. Naprajeno je na mesto kede Brodska reka panuje vo ravnica i gubi brzina, a okolo njego se zeljene ljivade i šume.

Poznato je i po tija što vo z'đne pedese godine mlozina se iseljilje i otišlje vo Beljigrad i druge države. Tamo deneska živujet nad iljado Mljičani, a vo selo pomalo od sto duše, pojće starci i starice. Škola vo selo je zatvorena, pošto nekoljko godine nema nijeno dete.

Ama, Mljike je mlogo pročujeno po džamija i kamena nišan-ploča na minare, desno od vrata. Natpis na ploča je na arapski a prevod na naš jezik bi bif: *„Ga doprajf ovaja ubava džamija Ahmed-aga vo godina 1238. ka šo bila naprajena 688. godina po Hidžra, i tarih i ostaj.“*

Za ovogua natpis i godina na njego se interesujet mlogo istoričari i etnografi. Svi oni se prašujet: od kede ovdeka Islam mlogo pred da dojdet Turci Osmanljije?

Beljki odgovor se krije vo nekuje dokumenti najdene vo z'đno vreme. Po jena verzija, vo vreme na krstaške ratoji od Sirija vo Povardarje, a podocna

i vo Gora, stignala pogoljema grupa m(uh)adžii, najpojće ka zanatlije.

Pošto nekuje bilje od provincija i grad Halep (Alepo), ište se čuvaje imena od kabilje Aljepovci (Aljabakovci, Aljabukovci), a ge ima vo Mljike, Kruševo, Dragaš i Restelica. Isto take, ge ima i vo Prizren, kede se kuači i zanatlijje, ama vo druge mesta niz Kosovo i Makedonija. Nekuje zanajetti vo Gora, ka što se puškarski i kuački, direktno se vrzujet za ovja familjije.

Mljička džamija i ploča-nišan možet da se vrzet so ovja familjije, pošto vakve dokumenti od islamska kultura od toja period ima i vo Povardarje, kuje neje take daljeko od Gora.

Ka potvrda za ovja je i dokument koj stignaf od Damask 1995. godina, od Ministarstvo za Vakaf Sirijska Arapska Republika, koj vo prevod glasi: *„Mije, Muftijstvo od Okrug Halep, vo Arapska Sirijska Republika, potvrdujeme deka je Al-Aga jena jaka i stara familija, od kua nekoljko duše se iseljilje 1095. godina i poslje sve do 1291. godina i naprajlje džamija vo selo Mljike, da im bide mesto za namaz i druge verske obredi. Take, ovaja džamija je od ovja familije, od arapske muslimanske iseljenici i neje od osmanlijske građevine. Mije potvrdujeme vlasništvo i molime ućumat da im pomogne."* (Idet potpisi i pečat)

Z'đne godine mlozina imalje šube a je ploča i natpis na na original. Ama, insan zn'f prava vrednos nejzina i ga prenosif od koljeno na koljeno. Zatija ploča ga čuvalje so vekoji i ga krilje po tavani vo krpe zavitkana.

Se zn'je da džamija bila dva puta zapaljena. Ka se popravala z'đen put, ploča je zazidana vo minare. I deneska je na tija mesto i kažuje za dl'bina od naše kornoji.

Pred nekoljko godine, ka som videf nišan, vo jen soluk som napišaf pesma „Sajbijina jazija“, kua mi je mlogo mila. Pesma som ga završif vake:

mije ne sme zn'lje
(beljki ište ne zn'me)
jazija tvua
sve du deneska
ne čuvala od zaginatica

druge da te imaje
pesme du nebo bi ti pualje
a Tebe
(kusur ne fačaj)
ti ostanujet
nekoljko lafoj sirote

AMIDŽA HILMO

Som bif malof ka preseljif, ama hubavo go pamtim; imaf bela brada i čudna kapa, kakve više nikoj ne nosi vo naš kraj. Ama, najpojće vo um mi sedet njegove meseljina za konji, od kuje ne se odvovaf.

Ka bi stignaf vo nekoj grad, prvo šo posetif bif stočni pazar. I ne ostanuaf vek ako nemalje hubave konji. „Kede se kojni dobri, tujeka se i ljuđi takvi", bilje njegove lafoj. I zborif da čujek šo ne saka konji, neje čujek tuko senka njegova.

Dur bif mlad, pred Drugo muharebe, rabotaf vo nekoljko gratčića po Bosno i Sandžak: vo Stolac, Prijepolje, Rogatica, Priboj, Nova Varoš i Sjenica.

***

Po tija gradoji, ište pred kraj XIX vek, naprajene se prve kolonije od Gora, najpojće od Borjani. Nemalo grad vo Bosno i Sandžak ke ne rabotalje. Mlozina ostanalje tamo, a deca i vnuci njine samo od kažujene, ka niz son zapamtilje, da im se babovci dojdene od jug, od nekua planina među Albanija i Makedonija. Šar-planina, Koritnik, Kalabak i Galaič za nji ostanalje magične imena.

Mlozina nikoga ne se vratilje vo Gora. Tamo, vo Bosno i Sandžak, prajlje nof život, ama nikoga ne zabrajlje kornoji svuje. Vo vreme Enverovo i oni deljilje sudbina so familjija šo im ostanala „zad bunkeri". Njim im bilo duri i poteško, rodbina im živila tamo, a oni umiralje bez trag i glas.

***

Samo vo takve kasabe amidža Hilmo mogof pojće da boravi. Zborif da ne bi mogof da živi vo grad ke ne poznava sve ljuđi. Ište zborif, da vo goljeme gradoji svi se musafiri.

Ka se vraćaf vo Gora, svejeno kupuaf hubave konji. Seljani dohiđalje da go poljaje, ama pojće da viđet kakvogo konja donesof. Sve „kojni" ge falif i ne davaf da im najdet mahana. „Ovja se kojni, a ne naši što ličet na magarina", zborif so merak. Take im digaf cena, pošto poslje nekoj den ge prodavaf.

Muharebe go fatilo vo Priboj. Prajf lokum i šećerčića i so tabla ge nosif po sokaci. Ka čuf vo Foča vljezla vojska taljijanska, pohitaf tamo so um da će pečalji pojće. Ama, ka šo velji insan, kućni hesap na pazar ne iljiza. Foča panuje vo ruke četnicam, kuje činet goljem zulum nad musljimani.

***

„Četnici potepalje na hiljade musljimani vo zima 1941. na 1942. godina i vo ljeto 1942. godina. Najgoljeme zulumi se naprajene vo okolina Foča i Čajniče. Najmalo 2000 musljimani utepalje četnici pod komanda Zaharije Ostojića vo avgust 1942. godina, a vo februar 1943. godina utepalje više od 9000, od kuje 8000 bilje starci, žene i deca." (Od knjiga Vladimira Dedijera)

***

I Hilmo se našof vo jena grupa za streljanje. Četnici go lupnalje so kundak vo čelo među oči i go ostajlje pokraj put, misljilje da je umren. Ka se rasvestif, jeno vreme ne mrdaf, čekaf noć da pane pa da trgne nake Priboj. Sedom dena mu trebalo da stigne od Foča do Priboj. Hodaf samo noća, a dena se krif po šume. Do kraj život mu ostanala goljema rupa nad nos, ke mu bila skršena koska.

Malo ka poozdravef, trgnaf doma vo Gora. Putuaf so denoji, što na konja što peške. Bjlizu Dečan, ka prošof pokraj njego nekoj čujek na konja, čuf ke tropka nalče po kaldrma. Pomisljif da njegof kon „obosef", pa zavrtef glava i videf samo oglav vo ruke. Od Dečan se vratif nazać vo Peć i tamo, vo park, našof kona.

Amidža Hilmo bif od Globočica, a poznato je da Globočani mlogo uživaje vo konji i vo drva. Cef den bi zborilje za „kojni". Porano za svadbe i ubave denoji se prajlje trke, a sega retko samo vo Restelica. Globočani idujet tamo da uživaje vo sport šo sve pojće zaginuje.

A drva se goljemo meselje za Globočani. Ište se spomina vreme ka panala stara Jugoslavija. Bljizu Globočica, na put zake Borje, se isturala carina. Ljuđi od obedve strane pohitalje da grabnet nešto, kako koj šo mogof: brašno, solj, gas, s'doji, stoljice, astali i drugo.

Amidža Hilmo prf stignaf do carina, grabnaf trup za cepene drva i na ramo go nosif do doma. Ka go videla žena, samo šo ne iljezla od um, ne mogla da mu se načudi. Svi zelje nešto vredno, a on se natuarif so trupica. Da ga smiri nekako, kuso i rekof: „Nikat ne sme imalje vakof trup za drva."

***

Se kažuje vo Globočica nekoga bilo zabraneto da se sečet bukove drva od Čestak. Za tija šo će se fatet, bila goljema kazna, na Sretsela im vađalje zdrave z'bi. Take se branila šuma, a drva bukove se čuvalje samo za prajenje alati: držaljina, rala, samari i dr.

Deneska Čestak go čuva „Šumsko gazdinstvo“ so dvajca šumari pod plata, ama go kradet od obedve strane granica. Se tuaret traktori i kamioni a drva se noset duri vo Opolje i podaljeko. Žalosno je da gljedaš kako se „drpa“nešto šo se branilo so životi.

***

Ka prestanaf da iduje na gurbet, amidža Hilmo jeno vreme bif hodža vo selo. Dur držaf ders, pojće zborif šo naučif kroz život a pomalo od knige. Za jene bif dobar imam, a druge zaradi njego prestanalje da idujet i vo džamija; zborilje ke može „džambaz” da bide hodža.

On ne ge šukaf mlogo, pa ponekoga zn'f i da kaže: „Zašto dohiđaje vo kavina ke igram domine, tamo ne im smetam, a vo džamija nejdet od mene, ma nemoj! Oni samo tražet izgovor da ne vršet svuje dužnosti. Ne bi došlje vo džamija tam'm da som reis-ulema.”

Ka preseljif amidža Hilmo, najmlad sin mu naprajf mezar so nišani, a braća reklje će mu dadet pare. Od Novi Pazar donesof goljeme mermerne nišani so natpis koga je roden i koga umref, ama i so imena deca šo prajet hajret. Podocna, najmlad sin nekoljko puta od braća tražif pare, a ka ne

platilje, na nišan do imena im dopišaf: „Pare ne dalje."

I ovja se poklopuje so život Hilmof. Dur bif mlad rabotaf šo ne trebaf, a vo staros tija što propuštif vo mlados. Ostanalo da se kažujet anegdote i meseljina za njego, a postare često veljet: „Take zboreše amidža Hilmo".

MUHAREBE I NAFAKA

Tri dena pred da udri NATO, Faruk Bego so familjija ostajf kuća i dućan vo jen grad na Kosovo i jedva stignaf do selo vo Gora. Ka šo čuf od postare, vo vakve vremena, daljeko od putoji, Gora je najsigurna.

Za doma idaf preko Brezovica, zašto put kroz Crnoljevo i Dulje bif faten od borbe šo se prajlje tamo pojće od jena godina. Kontrole bilje česte, aftobus od Prištino do Dragaš bif zastanat desetina puta.

Faruk bif od ljuđi šo gljedaje „svua rabota" i dobro pazet šo zboret. Z'đne godine ne držaf strana – ni arnautska ni srpska, ka šo često činilje naše ljuđi. Sve zborif da je ovja Balkan i da je poljitika „hodenje po telj"; svaka dakika možeš da paneš i da ne se digneš. Take ge učif i deca svuje, pa so sve se frljilje na oca. Bilje poštuana familjija i na ubav glas.

Ka udrif NATO od nebo, bif uplašen i so denoji sedaf doma. I decam zabranif da iljizaje nadvor, da ne ge „oblječet", što bi bif kraj da zadrži svua imanica vo Kosovo. Celo vreme, 78 dena koljko panualje bombe, vo svoj dnevnik pišuaf sve šo bilo

i ka bilo okolo njego.

***

Nedelja, 28. mart 1999.

Deneska je prf den Kurban-bajram, a peti den ka udrif NATO. Sam som doma, sve mi se stesnilo vo srce. Bajram-namaz sme klanjalje vo džamija i so strah sme otišlje do grobišta. Sve je take temno i zatvoreno. Loše haberi stiginaje od sve strane, ne zn'm što će bide so nas. Noćoji se mlogo dl'ge i teško zaminujet, so akšam gasnet struja i ne ga puštaje du sabah.

Sreda, 31. mart '99.

Zbunet som so situacija i ne možem da razberem nekuje rabote. Sigurno se naprajene planoji vo kuje teško će najdeme sebe. Nikoj ne zn'je šo ne čeka i šo trebe da činime. Sajbijo goljem, zar će ni bide ka vo Bosno? Se prašujem da li poslje sve ovja život će ima nekua hubajna.

Nedelja, 25. april '99.

S'nce proljećno se zavrzalo niz granke rasc'ftene. Nikoga popristaf proljeć po bašče i ljivade, a nikoga pogoljema tuga vo duša. Nikoga pogoljem strah za utre. Sve je take lošo i sve sme podaljeko od rados. Sega ište

pohubavo razbiram šo bilo pred nekoljko godine vo Srebrenica.

Čitam Kur'an vo Korkutov prevod, koj malo me smiruje i mi dava kuvet, beljki može da se iljeze od ovogua krug. Knjiga mi dava umot beljki će projde haos i ludilo. Se plašim insan naš će plati skupo vo ovja muharebe. Rabote idet po svoj put i pokraj nas, a mije samo gljedame i se čudime.

Nedelja, 16. maj '99.

Zaminuje ište jeden den proljećen, presipan so boljke i strah. Ište jena nedelja ne nosi ništo hubavo, ište jeden den šo ljiči na sve druge. Hubajna više ne spije ovdeka, nikoga i ništo neće bide ka šo bilo. Od šogo će živujet ljuđi, ka je sve isturano? Ka će živujet jene so druge, poslje tojlikave lošoštine?

Četvrtok, 27. maj '99.

Slušam vesti i ne viđim kraj. Samo mamenice, inicijative, trikoji. Vo Hag dignalje optužnica protiv Miloševića i još četvorica druge funkcioneri. Po ridoji panujet granate, NATO tera svua rabota. Komšije se plašet od glađ, se nahođame ka vo logor, od sve strane zatvorene so mine, bez putoji i bez nekoj umot.

A proljeć se vlječe, bez granica među noć i den. Zaminuje proljeć šo će go pamtime do kraj život, samo ako dade Sajbija da ostaneme žive. Po cef noć pujet čudne

piljića, kakve do sega ne sme videlje. Beljki preplašene od pucanje, stignalje do nas. I ka bif rat vo Bosno, begajeći od pucanje, stignalje do vamo mlogo životinje.

Nedelja, 30. maj '99.

Čujek se navikina na sve. Noćeska vo jeden sahat poslje povnoć, po treći put došlje „apači". Tija se helikopteri šo noća gađaje karaule i pozicije od jugoslovenska armija. Pucanje trajelo bljizu 35 minuta.

Vo srednoć naprajlje goljema panika, od kua nikoj da zaspije. Deca malove želaje i nikoj ne može da ge zatraje. Prf put ka udrilje, pred jen mesec, bila napanata karaula na Koritnik i utepane se nekoljko vojnici, među ni i jeden vodnik od Ljubošta.

S'bota, 5. jun '99.

Ka šo mi se čini, kraj se bliži. Goljema vrućina, suša rano fatila. Muharebe je nesreća šo nejde sama. So dve deca bratove som bif vo plajna da bereme štavelj i cveće. Ponad nas, poretko, ljetaje tearina. Od ridoji se čujet rafali. Rezervisti i regularna vojska se radujet, „pobedilje" NATO. Čuden nekoj insan, ne zn'je a pobedif elji izgubif. Brgo som čitaf vo jena istorija da ište ne se zn'je koj pobedif na Kosovo 1389. godina. A Turska ište pesto godine ostanala ovdeka.

Mi pišuje prijatelj da ni je dućan obran, a kuća i jena trafika zapaljene. Šteta je sigurno goljema. Od sve što

doneslo ovja muharebe najteško mi panujet pljačke. Se prašujem, od krstaškie ratoji do deneska, a imalo pogoljeme haramije. Ljuđi ne se plašet od haram. Ište ako tija činet regularne vojske, tuje nema hair i sigurno će propanet. Vojska šo krade ne može da pobedi, zborilje naše stare.

Četvrtok, 10. jun '99.

Sinojka okolo 22 sahat srpske generali potpišalje mir vo Kumanovo (čitaj: kapitulacija). Rat je, najz'đno, završen. Za 78 dena NATO ga nateraf spska vojska da se predade. Srpski radio kažuje da pobedila „miroljubiva politika" za kua se borif presednik. Mlogo mi je milo šo se završilo sve ovja, moglo da bide i pološo.

S'bota, 12. jun '99.

Rano na sabah Alijansa vljezla vo Kosovo. So ovja započnaf kraj od jeden period. Ljuđi naše vo goljema dilema. Jugoslovenska vojska i policija napuštaje pozicije, isto ka vo Slovenija, Hrvatska i Bosno. I naše rezervisti nekoljko dena se vo dilema šo da činet so oružje šo im ostanalo. Sve me podsetuje na sljike od romani za kapitulacija vo april 1941. godina.

Nedeja, 13. jun '99.

Nešto poslje sahat 16 i z'đen aftobus so srpske vojnici otišof od selo. Ne zn'me što bilo, a nesme svesne ni šo će

bide ponatamo. Sve nekuje šepkanje, zborenje i čudenje. Od deneska Kosovo vljiza pod „međunaroden protektorat“. Nekuje ovja den go viđet ka tragedija, druge ka nekoj nof život, a ja samo zn'm da ništo neće bide ka šo bilo. Muharebe, najz'đno, prestanalo, a sve drugo ište će ne muči. Na muharebe brgo sme se naviknalje, a za mir će ni trebet godine i godine. A vreme, najgoljem sudija, će kaže šo bilo sve ovdeka.

***

Ka otišla vojska i policija srpska od Kosovo, put zake Prizren bif blokiran so Opoljci šo se vraćalje od Albanija

Pred kraj jun Faruk rešif da ide i polja dućan i kuća. Grad ište udaraf duša na ogin. Mlogo kuće zapaljene, a sve tri džamije isturane. Vo centar, na mesto ke bila glavna džamija, stara više od tri veka, ne ostanaf ni kamen. Faruk se raželaf. Mlogo puta klanjaf tujeka, a i babo mu klanjaf vo na i bif goljem hajretčija, poštuan od sve džematljije.

Stara kuća bila čitava, a dućan vo centar bif iskršen i od njego onesene sve vredne stvari. I od kuća je sve dignato, samo zidoji ostanalje. A kralje svi; prvo najvredne stvari zelje Srbi, poslje sitne oneslje Romi, a na kraj, vo togua haos, Arnauti sobralje šo ostanalo.

Prf komšija, so kuća bez pošif i odaje bez tavani,

go zamoljif da spije ke njego, pošto se plaši da ne mu bide nešto. Komšija mu kažuaf vo grad došlje nekuje ljuđi nepoznate, i vljizaje vo kuće prazne i zaptisujet dućani. Faruk ne veruaf da može nešto take da mu bide, sve vreme deljif sudbina so svuje komšije.

Vutroto rešif da popraj džamoji na dućan. Otišof ke majstora so kujego se družif ište ka dete. Majstor mu rekof da ima mlogo rabota, ama će najde vreme da mu završi isti den.

Pred akšam, dur se gotvif da ide na spijenje, vo dućan mu vljizaje ljuđi vo crne košulje i go napanujet:

- Amidža, za vas ovdeka nema mesto!
- Zašto nema? – im vratif Faruk.
- Tvuje sinoji bilje „oblječene".
- Muje sinoji, tija neje tačno!? Deca muje zn'jet šo rabotaje, som ge učif da bidet dobre so svi. Prašajte vo grad za sinoji muje, svi ge poznavaje! Prašajte komšije, ne grešite duša, Bog mi je svedok da ne bilje „oblječene".

Ljuđi vo crne košulje ne go ni slušalje. Ka završif, samo mu reklje da bi videf da je malo pomlad, a vake mora ište noćeska da ide od grad. Ne mogof da zamislji da nema mesto vo grad ke mu prošof život i kede stvorif sve.

Ka videf da ništo neje ka šo mislif, rano na sabah trgnaf vo Gora. Ka stignaf doma, decam samo im rekof: „Dunja je široka, čujek trebe da traži nafaka tamo kede je rahat".

Poslje jena godina rešif sve da prodade. Ka ošof vo grad, vo kuća našof jenogo od tija šo go napanalje. Ne iljizaf, dur ne mu platif dvaese hiljade marke.

Faruk živi vo selo od malova penzija i više nikomu ne veruje. Često zn'je da reče: „Allah ne stava na proba da viđi koljikave saburdžije sme. Nafaka je mamljiva, ponekoga se skusuje i zastanuje. Ovja put red došof na mua familjija".

Alija Džogović: ***Priče iz Gore***

Sadik Idrizi Alabak, pjesnik i publicista iz šarplaninskog sela Kruševo, nedaleko od Dragaša, u Gori, već se afirmisao kao stvaralac osobitog književnog dara, naučnih afiniteta i motivacije da svoj lijepi gorski zavičaj predstavi čitalačkoj i književnoj javnosti u pravom svijetlu: njegovu istorijsku sudbinu – "sudbu čeloveka", kako bi rekao Šolohov, zatim njegov bajkoviti i impresivni multikulturni sadržaj u kojem je zgusnuta mnogovjekovna egzistencija – gdje se radost i tuga miješaju u jedan božanski napitak (bez kojeg se ne mogu zamisliti ni Gora ni njeni ljudi); te njegov poetski govor sa čudastvenom polifonijom i semiotikom. Meni se, u kontaktu sa ljudima Gore, uvijek činilo da oni ne govore uobičajenom retorikom i govornom komunikacijom, već da pjevaju među sobom. I sada tvrdim, da oni svoj govor *zbore*, da mu daju osobitu tonsku boju, melodiju i ritam, koji se sadrži i u onoj ekspiratoričnoj prozodemi – te u njegovom sintagmatskom muzičkom karakteru. Sve je, dakle, u ovom govoru: i rečenica, i gnom, i stih, i kontekst. Sve to može biti sadržano samo u jednoj riječi. Svaka riječ je, ovdje, priča (bajkovita i istorična), a u njoj je otisak života i smrti, otisak prirode, pečalbe, tuge i derta. I samo jedna riječ može biti stih, strofa, pjesma.

Ovim semantemama, iz bogatog dijalekatskog sistema Gore, Sadik Idrizi je izgradio svoju poetiku –

svoj osobeni stilski manir, nalazeći ga u sopstvenom govoru, u govoru svoje nane i svojih Goranaca u skrovitim selima između visokih šarskih visova. Transformišući leksiku ove dijalekatske oblasti u standarde bosanskog jezika, Sadik idrizi je pokazao koliko su ove jezičke norme bliske po svojim lingvističkim sadržajima, poetskoj fleksiji i poetskoj funkciji u umjetnosti kojoj je riječ kreativna materija, kulturna tradicija i nacionalni (bošnjački) identitet od ijekavskih i ikavskih izoglosa, na zapa- du BiH, do ekavskih i poluglasničkih refleksa Šare – i istočnije od nje.

Pjesnik Sadik Idrizi objavio je do sada nekoliko knjiga stihova, kao i veći broj naučno-publicističkih tekstova. Sada se, što se i očekivalo, javio i sa knjigom priča, goranskih priča – priča o Gori i Gorancima sa obje strane "Berlinskog zida". Knjiga ima podnaslov "Granica – zid", što asocijativno potvrđuje onaj razmak u istoriji, životu i duši jednoga naroda – Bošnjaka cijele Gore: ove "ovamo" i one "onamo", ove između Koritnika i Koraba i one galaičko – ljumanske. A jedno su stablo, jedna pjesma, jedna sudbina, jedan govor. Samo ih dijele potoci što teku niz resteličke šume, južno od Kruševa, te pored sela Borje i Crnoljevo. Berlinskim zidom su podijeljeni na dva tamna vilajeta, a sve im je drugo isto: i riječ i tepeluci tereta na glavi, i duša pečalbarska, i snovi o boljem životu, i one usmene prikaške, i pjesme (kojima se preko granice-zida

dogovaraju i raspituju ko je umro a ko se rodio, ili oženio, ili koga su aramije ubile, ili vlasti odvele u neki logor i zindan). Odvojeni su im i novi mezari, a oni stari su već dobro travom ili šumom obrasli, i oni najstariji – s bogumilskim predznakom, ovdje-ondje se tek raspoznaju, jer je hrišćanska nemanjićka inkvizicija zatrpavala lažnom politikom i lažnim porijeklom – po načertanijevskoj asimilatorskoj logici. Ali, eto, ostaše dobri Bošnjani – dobri ljudi Goranci i Goranke. Još i danas uspravno stoje stećci njihovih bogumilskih pradjedova, čija su imena prepoznatljiva i u prvim turskim popisima obavljenim poslije kosovskog boja – koji je bio prelom u životu i kulturi balkanskih naroda, pa i Goranaca, jer su pretekli živi poslije nemanjićkih progona bogumila i "urezivanja njihovih jezika". Zato su preci Goranaca i Župljana, i drugih u kosovskom vilajetu u Islamu našli svoju slobodu i ljudsku egzistenciju – i, s pravomo može reći, bili prethodnica i prvi muslimani, prvi dobri Bošnjani u balkanskim arealima. Preporodu i afirmaciji dobrih Bošnja- na, od bana Kulina ovamo, po Bosni i Hercegovini, Sandžaku, Kosovu… davali su nacionalnu boju i karakter i preci Goranaca i Župljana, kao i oni s druge strane Šare – na predjelima Urviča, Jelovjana, Radike, što je potvrđeno njihovom zajedničkom tradicijom, imenoslovom, radnom i porodičnom kulturom, folklorom, pjevanjem i pripovjedanjem o istim ličnostima i temama.

Pjesnik Sadik Idrizi krenuo je od iste životne slojevitosti, od istih tema o ljudskoj sudbini utkanoj u svaku leksemu, narodnu pjesmu i narodnu priču, u svaku šaru lijepe goranske nošnje, u svaki ornament na ćilimima, pa čak i na čarapama.

Uspostavljajući svoju sopstvenu stilistiku (stilsku normu) Sadik je primijenio stilski model narodnog govora i usmenog stvaralaštva svojeg zavičaja – i time stvorio originalni umjetnički govor i stilski manir.

II

Sadikova knjiga sadrži dvanaest proznih tekstova. Sa aspekta teorije književnosti ovi tekstovi se mogu staviti pod odrednicu *kratka umjetnička priča,* sažeta relistička proza koja u osnovi ima neki stvarni događaj, transformisan i u usmenu narodnu formu – najčešće pjesmu, prozno predanje, šalu, gnomu, ali i u istorijsko pamćenje. Pisac je vješto birao teme iz korpusa narodnog folklora, one najakutnije i najeksponentnije u životu naroda Gore s obje strane "zida", formulišući oko ovih tematskih sadržaja prozno pričanje po modelu goranskih prikaški – strogo realistički, ali vrlo često i novelističkim žanrom i lirskom stilogenošću, gdje se u bogatstvu motiva i lirskog sentimenta dominantno eksponiraju motivi muhadžirluka i pečalbe. Naravno, u ovoj složenoj tematici zastupljeni su oni poznati motivi

koji su skoro postali *stalni motivi* i atributi svakodnevnog života Goranaca, atributi njihove sudbine, svakodnevni sociokulturni i egzistencijalni folklor.

U diskursu ove kompaktne motivistike su težak rad u egzotici Šar-planine i u tuđini (na pečalbi), skoro naslijeđeno biološko breme tuge i lamenta na neizvjesnošću i nepoznanicama budućnosti, znak jednakosti između rođenja i smrti, istorije kao zatamnjeli vilajet, vječita borba sa silama prirode i nasiljem onih koji nose zlo u jeziku i ognju, zatim ona velika usmena knjiga zvana pjesma, igra i zvuci goča i zurle pomiješani sa planinskim cvijećem i čemerom, te ona feniks-ptica koja se, kada selo opusti, ponovo vine iz pepela nekog starog ognjišta i selo opet živne.

Pisac je ovim pričama apostrofirao i one stare goranske(pagansko – bogumilske) kultove kao što su cijena snage (Karcula), uzvišenost ljubavi (Jusuf i Džemilja), plemenitost i božanski lik majke (Javori), kult umrlih, "našinski" govor, kult pjesme i igre, kult cvijeća, i drugih bilja, kult proljeća i sunca, kult ognjišta i kuće – pa i onog *trupca* što ga je amidža Hilmo dokotrljao otuda "sa linije" (Amidža Hilmo)…

Meni se čini da se život nigdje nije tako nagomilao, slojevito i veličanstveno, kao ovdje, na Šar- planini. i opet mi se čini da je ova planina nikla iz ljudske patnje i prometejske snage, da je tako visoko narasla i da danas biva sve viša taložeći život na život plemenitih gorštaka.

Tako je Šara postala ogromni stećak – najveća pločanišan sa onom humkom na mjestu Javori. Tako postaju visoke planine – od energije zvane čovjek.

Čovječnost i humanizam su osnovne filozofske aksiome, odnosno mudrosti, u životu ovih ljudi, a piac je, možda intuitivno, literarno aktuelizovao baš ove ljudske vrijednosti – gotovo u svakoj ličnosti. A spektar tih vrijednosti je širok, razložen na konstituante karakterologije gorštaka, muhadžira, putnika, žena koje čuvaju dom i slažu one "kopice" na njivicama, te onih *dejki* čija je ljubav jača i od smrti, koje svoju ljubav ćute i nose sa sobom u vječnost, kao Džemilja u narodnoj pjesmi "Jusuf i Džemilja" i istoimenoj drami Hamida Isljami, te u istoimenoj priči Sadika Idrizi. Uočljivo je da su ova pjesma i ova tema u Gori osobito popularne. Pjesma se pjeva sa osobitim žarom, o Jusufu i Džemilji se pripovijeda, pa je ova ljubavna storija već prešla u legendu – u usmeno predanje po modelu epske formule koju vjekovima neguju goranski aedi i rapsodi. Zato, zbog svoje ljepote i epsko-lirske sadržine, ova povijest postala je privlačna i za pisce u Gori, ali i elemenat goranskog kulturnog i duhovnog identiteta.

III

Predanje o Jusufu i Džemilji, u Gori jedna od najomiljenijih tema, inicirala je i pisce iz ovih krajeva da

u različitim poetskim oblicima afirmišu uzvišenu ljubav, kao najveći čin u životu dvoje zaljubljenih. To je onaj vječiti baladični sociomotiv kao u pjesmi Omer i Merima i Šekspirovoj tragediji Romeo i Julija. Sadik Idrizi je ovoj istoričnoj goranskoj temi prišao analitički - naučno -pripovjedački, ali u osnovi pjesnički i s osobitim pijetetom prema moralnim vrijednostia Džemilje i Jusufa. Po ovom predanju oboje su iz sela Kruševo. Tradicionalnim (ukorijenjenim) sukobom, i ova ljubav nije ostvarena. Džemilja je "ispraćena" na Šišteečko grobište, a Jusuf se izgubio negdje u Anadolji, da bi u starosti zadnji put, daleko od zavičaja, čuo zvuk čobanskog kavala i njegov dirljivi melos, sročen u Gori na događaj o njegovoj i Džmiljinoj ljubavi.

"Persijski ćilim" je socijalno-realistička priča o Idrizu iz Kruševa i Muratu iz Rapče, ali i o svakom drugom Gorancu , jer je ovdje – na Šari život uvijek isti: ljudi se rađaju sa skoro istovjetnim sudbinama. Mezarište na Mavri je njihova matična knjiga – epopeja, odnosno njihova velika "Egipatska knjiga mrtvih" (rečeno po modelu komparativne metafore).

Pripovijest "Senka" je novelističkog žanra, lirskopska priča o sestri i braći – tipična za muhadžirsku sredinu Goranaca.

"Cijela je naša prošlost takva", madžirska, u legendama i fragmentima, reći će pisac u priči o peljivanu Karculi ("Peljivan Karcula") - o snazi koja je simbol ljudske fizičke i duhovne snage svakog

Goranca, a borba i pobjeda osobiti ideal i kult u ovoj sociosredini. Likovi su dio ambijenta, slika čiste prirode – samostalne i autentične. I kada se posumnja da je čovjek ovdje "drvo bez korijena", po onoj prastaroj mitskoj temi, onda iz novog korijena se reinkarnira novo stablo, kao oni javori u Restelici. Tu je Begzadin grob – mezar Velike Majke, slične onoj Šahi iz Šahovića, i onim majkama iz Srebre- nice. Priče su poznate, i njihova istorija. Pjesnici im napisaše pjesme, poeme, napisaše mevlude…lijepu priču o Begzadinoj tragici i uzvišenom dostojanstvu napisa Sadik Idrizi. Njen moralni i herojski čin ravan je onom koji nam je Sofokle ispričao o Antigoni. Lik majke Begzade građen je od epskih elemenata Antigone, Andromahe, i one Majke Sparćanke koja je svoju moralnu veličinu učinila vječnom sintagmom "s njim ili na njemu". Dakle, Homer na visokom Skardusu, u Gori, ne prestaje da pjeva i pripovjeda.

"Jetim" je još jedna priča o madžirluku – onom od Stratorja do Crnog mora. Husein Rogač, madžir-jetim, reći će: "Najteže je odvojiti se od mrtvih, ostaviti me-zarje pored puta" i "Muhadžiri dva puta umiru". A zatim se pita: "Za kojeg sam sultana ostao jetim?"

Takve su priče o Gorancima. dirljive, tužne, mučne. Kao ona o Sulejmanu Toru ("Šamar") koji nije mogao da otrpi šamar, niti da ga napasniku vrati – onom žandarmu pijanduri Saviću koji je "šutirao svakog koga

bi sreo sa bijelom ravnom kapom na glavi." Toro je jednostavno otišao iz zavičaja – u madžir.

"Granica" je priča o "zidu" prije Berlinskog zida. I ovdje, na Šari, preskakalo se preko nevidljivog i opasnog zida, grabile se lijepe *dejke* i odvodile u Nevidbog. "Našu su tetku grabili" , kaže jedna ličnost. Grabili su sve što se može ponijeti i potjerati. Ipak, ostalo je ognjište – sa kultovima o kući, vatri, pa čak i o *trupcu* na kojem se krate drva (priča "Amidža Hilmo"). Hilmo će svojoj ženi saopštiti lijepu radost: "Ovakav trup za drva nismo imali nikad". Zaista, čovješno, moralno, impresivno. Svakako će i ovo biti kult drveta, kult kuće. Konj i drvo se u ovoj sredini osobito cijene – jer čine život.

"Nišan-ploča" je, po literarnom pristupu temi, analogna priči "Jusuf i Džmilja", mada se po fabuli razlikuju. Pisac je i ovom prilikom primjenio naučno-književnu stilsku praksu. Tema je predanje i istoričnost o gradnji džamije u selu Mlike kod Dragaša, o kojoj je i sam Sadik napisao pjesmu sa lijepim tarih-naslovom "Božanska jazija". Nažalost, i pored ljepote i duhovnog značaja ove džamije, Mlike su tužno selo, sa još nekoliko starijih žitelja. Pjesnikov lament nad "lutanjem i tumaranjem našeg naroda" je opravdan.

"Nišan-ploča" i tarih "Božanska jazija" idu u red lijepe literature koja se stvara u Gori na bosanskom jeziku i na njegovoj dijalekatskoj komponenti – na našinskom govoru.

Sadikove priče o Gori i Gorancima su dobro štivo za obradu u nastavi jezika i književnosti u školama na svim nivoima. Preporučujemo ih i čitaocima – osobito onima čiji su afiniteti i interesovanja usmjereni ka estetskim vrijednostima književnog djela.

SADRŽAJ

LEGENDA ZA GORA 5
JUSUF I DŽEMILJA 7
PERSIJSKI ĆILIM 13
SENKA 19
JAVORI 25
KARCULA PELJIVAN 31
JETIM 37
ŠLJAKANICA (ŠAMAR) 43
ČUJEK NA BELOGO KONJA 47
GRANICA 53
NIŠAN-PLOČA 59
AMIDŽA HILMO 63
MUHAREBE I NAFAKA 69
Alija Džogović: *Priče iz Gore* 77

Katalogizacija u publikaciji
Katalogimi në publikim – (CIP)
Biblioteka Kombëtare dhe Universitare e Kosovës

821.163.4-32 (496.51)

ALJABAK, Sadik Idrizi
Gora daleka i sama / Sadik Idrizi Aljabak.-
[Prizren: Alem], 2004 (Dragaš: "Goragraf ").-
89str.; 21 cm
Sadik Idrizi Aljabak: fq. 89

ISBN 9951-8518-3-5

*Štampanje prvog izdanja knjige pomogli su **Suzana i Tefidin Kuljići,** koji trenutno žive u Cirihu. Autor knjige im se od srca zahvaljuje i moli Allaha dž.š. da ih nagradi kako samo On nagrađuje za dobra djela.*